
LES 9: VAN NEOCLASSICISME TOT IMPRESSIONISME

Vernieuwingen in stroomversnelling

1800 - 1880 NA CHRISTUS

Inleiding

We beginnen al aardig op te schieten. We zijn beland in het jaar 1804, Napoleon is keizer. In deze les staat de negentiende eeuw centraal. En tussen 1800 en 1900 gebeurde er in de kunst enorm veel. Daarbij komt ook nog, dat de stijlen helemaal door elkaar heen beginnen te lopen. We gaan proberen het simpel te houden door de zaken stap voor stap te beschrijven. Maar wat een eeuw! Ingres, Goya, Manet, Monet, Cézanne, Van Gogh, Renoir, Rodin, Klimt, Degas, Münch. Ga er maar weer eens goed voor zitten. Aan het eind van deze les moet je een Monet van een Manet kunnen onderscheiden.

Maar we beginnen waar we de vorige les geëindigd zijn: bij het neoclassicisme van de late achttiende eeuw. Bij Louis de 16e die op de guillotine belandde, zijn vrouw Marie Antoinette die per ongeluk op de voet van de beul trapte bij haar onthoofding. En Élisabeth Vigée-Le Brun die de koningin Marie Antoinette zo vaak schilderde.

Aan het begin van de negentiende eeuw ontstaan er twee verschillende hoofdstromingen: het [neoclassicisme](#) en de [romantiek](#).

Wat is belangrijker: het verstand of het gevoel? De neoklassieken vinden het verstand belangrijker, de romantici het gevoel.

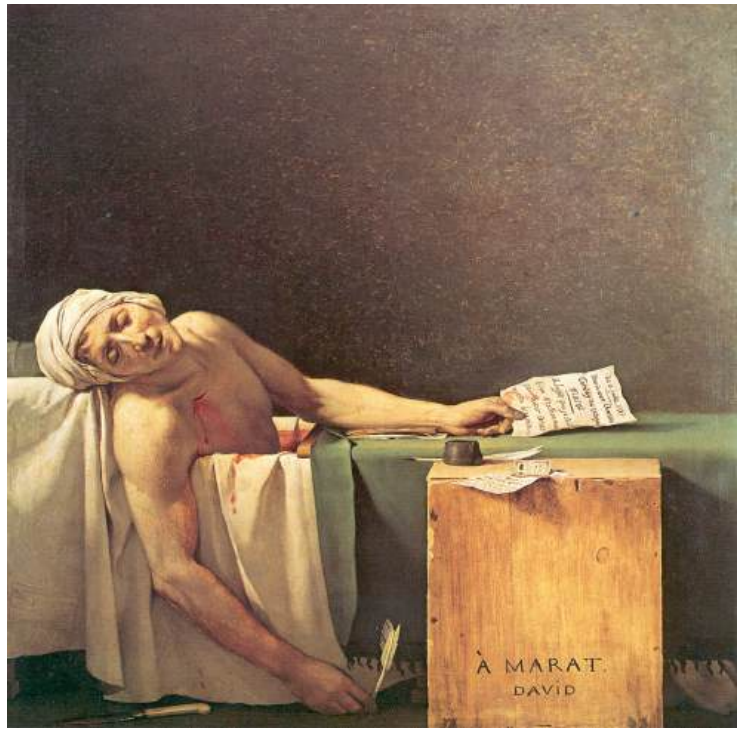
We beginnen bij de neoklassieken. Toen Élisabeth Vigée-LeBrun vluchtte voor de Franse revolutie werd een andere Franse schilder populair. Een schilder die uiteraard heel sterke banden had met de [revolutionairen](#).

David – Kunst in dienst van de revolutie

We hebben het over [Jacques-Louis David](#) (Parijs 1748 – Brussel 1825). Schilder in de neoklassieke lijn. Hij was de vriend van de revolutionair Robespierre. Maar deze Robespierre werd zelf in 1794 een kopje kleiner gemaakt en David (hij wordt vaak alleen met zijn achternaam aangegeven) kwam in het gevang. Napoleon kon zijn stijl echter waarderen en maakte David alsnog zijn hofschilder. Zolang het met Napoleon goed ging, ging het met David goed. Na de definitieve nederlaag van Napoleon bij [Waterloo](#) in 1815 wordt David verbannen uit Frankrijk. Hij vestigt zich in Brussel, waar hij in 1825 overlijdt.

Van David zijn er veel schilderijen over de Franse revolutie en veel schilderijen die Napoleon verheerlijken. Daarnaast zijn er een aantal echte “klassieke” schilderijen van David bekend waarin hij voorstellingen uit het oude Griekenland en Rome maakt. Laten we er eens een bekend revolutionair werk bijpakken. Bijvoorbeeld deze: “De Dood van Marat”, uit 1793, die in het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten in Brussel te vinden is. Deze Marat was een revolutionair, een vriend van David, die menig Fransman naar de guillotine leidde. Daarmee maakte hij weinig vrienden. Marat had echter een [huidziekte](#), zodat hij grote gedeeltes van de dag in een speciaal bad doorbracht. Op een dag kwam een mevrouw Charlotte Corday met een smoesje zijn badkamer in en stak hem met een keukenmes in zijn borst. In zijn hand houdt hij nog het briefje van haar vast. Op de grond ligt het moordwapen. Op het tafeltje staat geschreven “A Marat, David” als eerbewijs van David aan zijn vriend Marat. Over de moordenaress Corday zijn overigens verschillende speelfilms gemaakt. We zien een duidelijk en helder klassiek beeld, in de stijl van Caravaggio en Poussin. Geen zachte pastelkleuren als van Rubens, Watteau of Vigée-Le Brun meer te zien, maar we concentreren ons op de [realiteit](#). Geen poespas. De achtergrond, eigenlijk het hele bovenste deel van het schilderij, is egaal grijs.

David - a Marat - Museum voor Schone Kunsten - Brussel

Op een dag kwam een mevrouw Charlotte Corday met een smoesje zijn badkamer in en stak hem met een keukenmes in zijn borst.

David bracht [klassiek](#) weer terug als voornaamste stroming. Het Rubensachtige van Fragonard, Watteau of Boucher was verdwenen. Weg met het frivole, de stijl van de oude aristocratie. Kunst moet weer [serieus](#) genomen kunnen worden. Kunst moet een [boodschap](#) hebben die de revolutie ondersteunt. Kunst moet [mooi](#) zijn. Mooi volgens de oude klassieken. Helderheid, klassieke vlakverdeling en als het even kan een held zoals Napoleon of Marat.

De kunst van David heeft een boodschap. Het is een soort verheerlijking van de machthebbers. In die zin een beetje [propaganda](#). Na de verbanning van Napoleon in 1816 maakt hij in zijn Brusselse periode een aantal mindere werken die geen politieke boodschap meer hebben. Hij sterft in 1825 en ligt begraven op het kerkhof van Evere in Brussel. Maar zo'n twintig jaar lang, van 1795 tot 1815, was hij de meest bepalende schilder in Europa.

David was de kunstenaar van de Franse revolutie. Maar hij zorgde zelf ook voor een revolutie: het terug op het podium brengen van klassieke kunst na een periode van frivoliteit. David had een belangrijke leerling. Ook een neoclassicist. En één van mijn favoriete schilders.

Ingres - Klassieke Sensualiteit

Zijn naam was Jean Auguste Dominique **Ingres** (Montauban 1780 - Parijs 1867). Ingres schilderde met scherpe lijnen, veel kleur, sensualiteit en met een enorm oog voor detail. Ingres werd bekend om zijn pakkende portretten en zijn (vaak op de rug geziene) naakten. De portretten van Ingres hebben voor mij iets magisch. De energie springt ervan af. De scherpe belijning en kleurstelling had Ingres afgekeken van Rafaël. Van David leert Ingres geen poespas in de achtergrond te zetten en de voorstelling zo waarheidsgetrouw mogelijk te schilderen. De sensualiteit heeft hij misschien wel van Boucher. Ingres combineert de heldere, strakke, klassieke lijn van David met de sensualiteit van de rococo.

Hij vertrok naar Italië om de klassieken daar te bekijken. Zijn werk werd intussen in Frankrijk sterk bekritiseerd in de jaarlijkse **Salon**. De lijnen te scherp, de kleuren te helder, de voorstelling te klassiek. Ingres wilde de kunst 'vier eeuwen terugzetten' vond men. Vanuit Italië liet een woedende Ingres weten dat hij nooit meer in de Salon zou exposeren en hij kwam ook niet meer naar Frankrijk terug. Zijn verlovings met de Française Julie Forrestier werd daardoor verbroken. Zij zou daarna nooit meer trouwen en zei later 'als je de eer hebt gehad met Ingres verloofd te zijn geweest, wil je daarna nooit meer met een ander trouwen'. Kijk.

In Rome correspondeert Ingres met een andere dame, ene Madeleine Chapelle en doet haar een huwelijksaanzoek zonder dat hij haar ooit gezien heeft (dat moeten goede brieven geweest zijn). Een soort vroege internet-dating.

Ingres - De Baadster - Louvre - Parijs

Zij hadden een gelukkig huwelijk in Rome, ondanks de aanhoudende kritiek op zijn werk. Op een gegeven moment moet hij om aan de kost te komen portretjes van toeristen gaan schilderen. Ondanks zijn eerdere roep om nooit meer in de Salon te willen exposeren, stuurt hij toch wat werken in en zijn reputatie krijgt weer een positieve wending in 1824. Hij wordt hét voorbeeld van de neoklassieke school (in tegenstelling tot de romantische school die we hierna zullen bespreken).

Hij wordt de societyschilder van vrouwelijke portretten, waarop de nieuwste mode altijd duidelijk naar voren kwam. Ingres houdt van ook details zoals armbanden en oorbellen. Hij lijkt een waardig opvolger van Vigée-Le Brun.

Ingres - Turks Bad - Louvre - Parijs

Nadat zijn vrouw Madeleine overleed, trouwde hij op 71-jarige leeftijd met de 43-jarige Delphine Ramel. Kijk. Hij bleef schilderen tot op hoge leeftijd. Op 83-jarige leeftijd schilderde hij het '**Turkse bad**'. Op de achterkant van het schilderij staat dat hij er zelf best trots op is dat hij nog op 83-jarige leeftijd kon schilderen. Kijk hoe de vrouw met het muziekinstrument op de voorgrond lijkt op de '**Baadster**'. Ingres overlijdt op 86-jarige leeftijd aan een longontsteking en ligt begraven in Parijs. Zijn persoonlijke bezittingen (waaronder zijn geliefde **viool**) schonk hij aan zijn geboortestad **Montauban**, waar ze in het Ingres Museum te zien zijn.

Man Ray - Violin d'Ingres - Getty Museum - Los Angeles

De latere fotograaf en kunstenaar Man Ray maakte een beroemde foto waarop deze 'viool van Ingres' werd uitgebeeld op de rug van een baadster in Ingres stijl...

We kijken nog naar een specifiek schilderij van Ingres, dat in het Metropolitan Museum in New York te zien is. Het is het portret van de prinses van Broglië, het stralend middelpunt van de Parijse society, geschilderd in 1853. Het laat op een prachtige wijze zien hoe gedetailleerd Ingres een satijnen jurk kan schilderen en hoe de prinses enorm aanwezig kan zijn op een schilderij. Na dit schilderij zei Ingres nooit meer een ander portret te zullen schilderen, en dit is inderdaad het laatste vrouwenportret dat hij maakte. De prinses stierf op 35-jarige leeftijd aan tuberculose en haar man, de hertog van Broglië, liet een doek voor het schilderij hangen, omdat hij het niet meer kon verdragen ernaar te kijken maar de herinnering aan haar schoonheid wel voor altijd wilde bewaren. Zelfs haar juwelen bleven bewaard.

Haar man, de hertog van Broglië, liet een doek voor het schilderij hangen, omdat hij het niet meer kon verdragen ernaar te kijken.

Ingres was dus een bekende voorstander van de neoklassieke lijn. Hij had ook een tegenpool; iemand die zich afzette tegen alles wat klassiek was. Deze tegenpool schilderde niet in strakke lijnen en schilderde geen mooie society portretten, maar dramatische gebeurtenissen.

Delacroix - Romantische dramatiek

Ingres - Prinses van Broglie - Metropolitan Museum - New York

Foto van Delacroix door Nadar

Deze vijand van Ingres heette Eugene Delacroix (Charenton St Maurice 1798 - Parijs 1863) en hij was de voorganger van de romantiek in Frankrijk. Ook Delacroix was, net als Ingres, een leerling van David. Maar terwijl Ingres zich liet inspireren door Rafaël, hield Delacroix van de beweging en de dramatiek van Rubens. Eigenlijk is de strijd tussen Ingres en Delacroix een voortzetting van de achttiende-eeuwse strijd van de Poussinistes en de Rubenistes (zie het vorige hoofdstuk). Delacroix was van rijke komaf. Zijn vader was minister van Buitenlandse zaken geweest en een erfenis van 10.000 pond zorgde ervoor dat hij zich onbezorgd op de kunst kon richten.

Hij schilderde in de begintijd dramatische historische gebeurtenissen. Het bekendste werk van hem uit die tijd is de 'Vrijheid voert het Volk aan' uit 1830. Het stelt de julirevolutie voor uit 1830 en niet, zoals veel mensen denken, de Franse revolutie van 1790. Het is een van de meest nagemaakte schilderijen, ook omdat 'Marianne' als symbool van zowel de vrijheid als van Frankrijk zo op de voorgrond treedt. Het gaat nu niet om de gedetailleerdheid en de verfijnde

verfbehandeling, maar om de dramatiek van het moment en de emotie. De man met de hoge hoed links is een zelfportret van Delacroix.

Het is één van de meest nagemaakte schilderijen, ook omdat 'Marianne' als symbool van zowel de vrijheid als van Frankrijk zo op de voorgrond treedt.

Hij maakt een reis naar Marokko en Spanje en raakt nog meer in de ban van Velazquez en Goya en de innerlijke strijd van emotie versus het verstand. In de Romantiek komt het onrustige innerlijke, de strijd van de mens tegen het dierlijke en de mystiek van exotische verre landen naar voren.

Delacroix - De Vrijheid voert het Volk aan - Louvre - Parijs

Delacroix - De Dood van Sardanapalus - Louvre - Parijs

Een mooi voorbeeld is de 'Dood van Sardanapalus', gebaseerd op een verhaal van lord Byron, waarbij een sultan voordat hij zelfmoord pleegt eerst zijn hofhouding en harem laat uitmoorden. Dramatiek in een exotische setting. Delacroix vindt het weergeven van het juiste perspectief niet meer belangrijk, maar wel het gebruik van licht en kleur, de beweging en de dramatiek. Delacroix wordt daarmee zelf een inspiratiebron van de latere impressionisten. Hij sterft op 65-jarige leeftijd en ligt begraven in Parijs.

We zien in de eerste helft van de 19e eeuw een strijd ontstaan tussen de neoklassieke school van Ingres en de romantische school van Delacroix. Laten we eerst eens kijken hoe het met de neoklassieke lijn verder ging.

De neoklassieke lijn bleef niet beperkt tot de schilderkunst. Ook in de architectuur en de beeldhouwkunst kwam het klassieke vanaf 1760 opnieuw tot leven en bleef aanhouden tot laat in de negentiende eeuw. Maar waren dit in de architectuur tot 1825 vooral Griekse tempeltjes en Romeinse zuilen, vanaf 1825 ontstaat een nieuwe neoklassieke stroming die op alle eerdere periodes terugkomt. Alles wordt "neo".

Zo ontstaat er een neo-romaanse kunst, waarbij de dikke muren van de vroege Romaanse kerken met hun boograampjes terugkeren. Daarnaast zien we een neo-gotische architectuur, compleet met pinakels, driepassen en spitsbogen. Of, je kon erop wachten, de neo-renaissance architectuur. En inderdaad, ook de neo-barok en zelfs de neo-rococo werd een rage. Ook in de meubelkunst zie je deze thema's terugkomen tussen 1825 en 1880. Je denkt op het eerste gezicht dat je te maken hebt met een rococo stoeltje rond 1750, maar het is een neo-rococo stoeltje uit 1860. Toch zijn deze neo-stijlen zoals ze vaak genoemd worden wel te herkennen van de 'echte' periode

House of Parliaments, Londen, neo-gotiek, 1870

waarop ze gebaseerd zijn want vaak is het net iets te lomp, zijn de materialen niet zoals in de echte periode gebruikt werden en worden er simpelweg een hoop stijlen door elkaar gegooid.

Overigens worden er aan de neo-stijlen ook romantische eigenschappen toebedeeld. De hunkering naar vervlogen tijden waarbij een ridder een jonkvrouw probeerde in te palmen, werd door menig baron gebruikt om een kasteeltje in neo-gotische stijl te bouwen.

De neo-stijlen zijn daardoor eerder een samenkomst van de neoklassieke lijn en de romantische lijn dan van een voortzetting van de neoklassieke lijn alleen.

In de schilderkunst werd in de neoklassieke opvatting de realiteit zo goed mogelijk nagebootst, waarbij zeer gedetailleerd geschilderd werd. Geen penseel-strijkje was uit zijn verband. Maar de behoefte aan gedetailleerde geschilderde portretten werd een stuk minder toen de fotografie werd uitgevonden. De oudste foto is uit 1826 van ene Joseph Niépce uit Frankrijk, maar zo rond 1850 werd het maken van portretfoto's door een verbetering van de techniek steeds meer in gebruik. Hiernaast één van de eerste fotomodellen, de beroemde actrice Sarah Bernhardt, uit 1859. Er was iets beters

Glamourfoto van Sarah Bernhardt door Nadar uit 1859

gevonden dan schilderen om de realiteit uit te beelden!

Als je een foto kunt maken, heb je geen gespecialiseerde portretschilder meer nodig.

Oudste bekende foto - Joseph Nicéphore Niépce, gezicht vanuit zijn raam in Le Gras, 1826, University of Texas, Austin

Wat net de kracht van de neoklassieke schilders zoals Ingres was, werd zo door de technologie achterhaald. Na 1870 gingen schilders zich dan ook meer richten op experimentele werken, want de fotografie had realistisch schilderen overbodig gemaakt.

We kijken verder naar wat er in de beeldhouwkunst gebeurde in de neoklassieke lijn. Die moeten goed naar de oude Griekse beeldhouwers gekeken hebben... We hebben het eigenlijk maar over twee namen: Antonio Canova uit Italië en Bertel Thorvaldsen uit Denemarken.

Antonio Canova (Possagno 1757 - Venetië 1822) is een van de meest bekende neoklassieke beeldhouwers. Afkomstig uit de buurt van Venetië, begint hij als schilder en werd later beeldhouwer. Hij wilde de werkelijkheid zoveel mogelijk benadrukken en sommige mensen denken dat zijn beelden van huid zijn gemaakt in plaats van marmer. Het hoofdonderwerp voor Canova was de liefde. Zijn bekendste beeld is 'Amor en Psyche' uit 1793 dat in het Louvre te bewonderen is. Canova maakt natuurgetrouwe beelden, anatomisch perfect, een beetje zoals Bernini, maar op de liefde en klassieke Griekse beelden gebaseerd in plaats van op de godsdienst en de 'over the top' barok van Bernini. Een klassieke ode aan de liefde.

Antonio Canova - Amor en Psyche(detail) - Louvre - Parijs

De opvolger van Canova is de Deen [Bertel Thorvaldsen](#) (Kopenhagen 1770 - 1844). En deze Thorvaldsen is nog meer op de oude Griekse beelden gericht dan Canova. Kijk eens naar de ‘[Ganymedes met de arend van Zeus](#)’, gemaakt in 1817. Of de ‘[Venus met de appel](#)’ uit 1816. Praxiteles zou trots geweest zijn. Hij maakte werken voor heel Europa en tussen 1820 en 1844 was hij dé beeldhouwer van Europa. Hij is het schoolvoorbeeld van ‘neoklassiek’, soms Griekser dan Grieks. Maar wel heel mooi. In [Kopenhagen](#) staat het Thorvaldsen Museum, waar hij ook begraven ligt. Een Deense nationale held, ook omdat er weinig beroemde internationale Deense kunstenaars geweest zijn. Boze tongen beweren overigens dat Thorvaldsen geboren is op IJsland en dus geen Deen is... Kniesoor die erop let. Thorvaldsen brengt Praxiteles weer tot leven!

Bertel Thorvaldsen - Ganymedes en de Adelaar - Thorvaldsen Museum - Kopenhagen

Bertel Thorvaldsen - Venus met de Appel - Thorvaldsen Museum - Kopenhagen

Zo. Even terugkijken op de neoklassieken. David die de helden van de revolutie probeerde vast te leggen. Ingres die kleur, detail en sensualiteit in zijn schilderijen brengt. Canova die perfecte klassieke beelden maakt, vooral over de liefde. En Thorvaldsen, die zo uit het Griekse atelier van Praxiteles of Phidias weggelopen kon zijn. Zij maakten, wat je er verder ook van denkt, mooie klassieke schilderijen en beelden. Maar volgens sommigen té mooi en daardoor afstandelijk. Oordeel zelf maar.

Het ging deze critici niet om het “mooie”, maar om de [emotie](#) die je moest voelen bij het zien van de kunst. Het gaat volgens hen niet om het verstand, maar om het [gevoel](#). En dat opwekken van een ‘gevoel’ bij een kunstwerk brengt ons weer terug naar de romantiek, die in de schilderkunst door Delacroix werd ingezet.

Deze [romantische stroom](#) krijgt tussen 1820 en 1850 internationaal veel aanhang. We zien beroemdheden in verschillende landen opkomen, die we eerst zullen bespreken. Vervolgens kijken we naar een drietal sub-stromingen van de Romantiek, te weten het [Historisme](#) (de neo-stijlen), de zogenaamde ‘[Nazareners](#)’ en de zogenaamde ‘[School van Barbizon](#)’. Er gebeurde dus veel in die Romantiek!

Welke internationale beroemdheden bracht die Romantiek dan zoal voort? In Frankrijk was er naast Delacroix ene Géricault. In Spanje ene Goya. In Engeland de heren Constable, Turner en Blake. In Duitsland ene Friedrich. Laten we eens dieper op deze schilders ingaan.

Eerst in [Frankrijk](#). We beginnen bij een vriend van Delacroix en zijn naam is [Théodore Géricault](#) (Rouen 1791 - Parijs 1824). Hij werd dus maar 32 jaar oud. Ook Géricault schildert in de stijl van Rubens en vindt het belangrijk [emoties](#) van mensen uit te beelden.

Géricault gaat op reis naar Italië en raakt onder de indruk van Michelangelo en de barok. Zijn belangrijkste werk is het ‘[Vlot van de Medusa](#)’ uit 1819, te bekijken in het Louvre. We zien schipbreukelingen op een vlot, waarbij aan de horizon een stipje van een voorbijvarend schip te zien is. Dat schip (de Argus) zou hen inderdaad redden. Emoties ten top. De [compositie](#) in twee driehoeken (mast en de lijnen van het vlot links en de zwaaiende mannen rechts). [Lichtdonker](#) om de emotionele lading te vergroten (heeft hij in Rome de Caravaggio’s gezien?). En een [politiek](#) thema. Het Franse schip de Medusa zonk in 1816 voor de kust van Marokko. De 149 schipbreukelingen voeren 27

dagen op zee voordat ze werden gevonden. De overlevenden vertelden dat de gezagvoerder een nietsnut was en dat de organisatie van de reddingsoperatie slecht was opgezet, zodat de regering in Parijs in diskrediet werd gebracht. Géricault werkte een jaar lang onafgebroken aan het schilderij. De Salon vond het schilderij een schandaal.

Théodore Géricault - Het Vlot van de Medusa - Louvre - Parijs

Teleurgesteld ging Géricault naar Engeland, waar hij meer succes had omdat de politieke lading ontbrak. 'Het vlot van de Medusa' is een schilderij dat Géricault **niet in opdracht** maakte. Hij verzoon het zelf en probeerde het daarna aan de man te brengen. Eigenlijk is het de kunstenaar **zél**f op het vlot, stuurloos zwalkend op de golven, maar wel in totale vrijheid. We zagen al eerder in de zeventiende eeuw dat landschappen en zo al 'op voorraad' geschilderd werden, Géricault schildert een groot, emotioneel en politiek geladen doek, zonder opdracht ervoor gekregen te hebben. Hij werd daarmee trendsetter voor de latere impressionisten. Naast 'het Vlot van de Medusa' is Géricault bekend om zijn portretten van dwazen, gierigen en de zieken van de samenleving.

Géricault en Delacroix worden vaak in één adem genoemd, omdat ze samen, tegen de neoklassieke stijl in, de basis legden voor de Franse romantiek. Gevoel en dramatiek. Kleur boven lijn. Kunst moet een emotie veroorzaken.

In Spanje, waar het in de achttiende eeuw op het gebied van de kunsten een tijdje rustig is geweest, begint de negentiende eeuw goed. Ook hier zien we iemand die in de **romantische** stijl gaat schilderen. Zijn naam is Francisco José de Goya y Lucientes, of kort gezegd **Goya** (Fuendetodos 1746 - Bordeaux 1828). Naast Velazquez de tweede held van Spanje.

Met Goya zien we een duidelijke **overgang** in zijn werk van klassiek naar modern. Hij begint traditioneel in Rubensachtig klassiek en eindigt als een voorloper van de hedendaagse **moderne kunst**. Als kind woont Goya in Zaragoza en hij wordt schilderleerling in Madrid. Hij wordt hofschilder van het Spaanse koningshuis. In 1792 krijgt hij cholera en door de hoge koorts wordt hij **doof** en hij wordt meer in zichzelf gekeerd en teruggetrokken. Hij maakt een serie **etsen** waarin de verschrikkingen van de oorlog worden aangetoond, een serie zwarte en macabere prints. Na de dood van zijn vrouw Josefa in 1812 trekt hij zich verder terug en koopt een huis in Manzanares (dat toepasselijk 'het huis van de dove' heet) en schildert hier zijn meest donkere en dramatische '**zwarte schilderijen**' op de **muur** van het huis. Deze zwarte schilderijen zijn van de muur gekrabbd en hangen nu in het Prado. In 1824 vertrekt hij naar Bordeaux, waar hij op 82-jarige leeftijd sterft.

In 1792 krijgt Goya cholera en door de hoge koorts wordt Goya doof.

Goya- Saturnus die zijn kinderen verslindt (zwarte schilderijen) - Prado - Madrid

Goya - De 3e Mei 1808 - Prado - Madrid

Het bekendste schilderij van Goya is 'De 3e Mei 1808', dat hij in 1814 schilderde en waarop een Frans vuurpeloton staat afgebeeld dat Spaanse opstandelingen in Madrid doodschiet. Het grote schilderij hangt in het Prado in Madrid. Hoewel het qua perspectief niet helemaal klopt, geeft de lichtdonker dramatiek, de emotie en de kleurstelling een overweldigend gevoel bij de aanschouwer. Menselijke emoties zijn belangrijk geworden, niet het perfect nabootsen van de werkelijkheid. De jassen van de Fransen zijn niet gedetailleerd geschilderd, maar dat is niet nodig om het gevoel over te brengen.

Twee andere beroemde schilderijen van Goya zijn de 'aangeklede Maja' en de 'Naakte Maja' uit het Prado in Madrid.

Goya - De Naakte Maja - Prado - Madrid

Goya - De Aangeklede Maja - Prado - Madrid

Zonder de pretentie een mythologische vrouw te schilderen, was dit de eerste 'echte' gewone naakte vrouw in de Westerse kunstgeschiedenis (als hij het een 'Venus' genoemd had was er geen probleem geweest). Dit kon natuurlijk niet van de gevestigde orde, hij moest er kleren overheen schilderen. Maar Goya weigerde dit en maakte een tweede versie van Maja, nu aangekleed. Ze hangen naast elkaar in het Prado. Wie Maja was weten we niet precies, men denkt dat het de hertogin van Alba was waar Goya een relatie mee zou hebben gehad. De Maja's van Goya kent iedere Spanjaard en is een mooi voorbeeld van de Rubensachtige maar toch moderne kant van Goya.

De schilder Joan Miro bracht vlak voor zijn dood een laatste bezoek aan het Prado en toen ze hem vroegen wat hij wilde zien zei hij 'De hond van Goya'.

Als laatste een voorbeeld waarin de 'moderne' kant van Goya naar voren komt. Het heet 'De Hond' uit 1823 en hangt ook in het Prado. Het lijkt inderdaad op een modern schilderij. Je moet even kijken voordat je weet wat het is, een hond in de duinen of in een zandstorm. Hoewel het ook een zogenaamd 'zwart schilderij' is, is het een soort bedevaartdoek voor moderne schilders. De schilder Joan Miro bracht vlak voor zijn dood een laatste bezoek aan het Prado en toen ze hem vroegen wat hij wilde zien zei hij 'De hond van Goya'. Hij zat er een half uur voor.

Goya heeft voor iedereen wat. Klassiek, romantiek en modern. Geweldig. Maar we delen hem, gevoelsmens als hij was, in bij de Spaanse romantiek.

Goya- De Hond (zwarte schilderijen) - Prado - Madrid

En we gaan eens kijken wat er in **Duitsland** op romantisch vlak gebeurde. Waren het bij Delacroix, Géricault en Goya vaak dramatische momenten met menselijke emoties, in Duitsland was een schilder actief die het vooral zocht in de dramatiek van de **natuur**. Deze romantische schilder heette **Caspar David Friedrich** (Greifswald 1774 - Dresden 1840). Een vriend van de Duitse schrijver Goethe. Hij woonde en werkte bijna zijn hele leven in **Dresden**.

Als dertienjarige zakt hij door het ijs en dreigt te verdrinken. Zijn broer kan hem redden, maar komt daarbij zelf om. Dit trauma draagt hij zijn hele leven mee en is misschien wel een inspiratie om de kracht van de natuur zo vaak te schilderen. De personen zien we altijd op de rug.

Friedrich zorgde voor een grote vernieuwing in de kunst, omdat hij gefascineerd was door het mystieke en het 'raadsel van het leven'. De **natuur** werd een afspiegeling van het menselijke **gevoel**. Hij maakte veel landschappen in de bergachtige streek rond Dresden, aan de witte krijtrotsen rond de kustplaats Rügen en later in het Harzgebergte.

Hij trouwt in 1818 met Caroline Bommer en krijgt drie kinderen. Hij schildert voor het Pruisische hof en de tsaren. Hij wordt professor in Dresden maar krijgt in 1835 een beroerte, waarbij hij gedeeltelijk verlamd raakt. Hij sterft in 1840 en wordt snel vergeten. Tot aan het begin van de twintigste eeuw, wanneer zijn werken worden herontdekt en hij momenteel een van de meest bekende Duitse schilders geworden is.

De streng protestante Friedrich schildert niet zomaar een landschap, maar zet deze vol met **religieuze symboliek** zoals een kruis, een zonnestraal, een wegvarend zeilschip als teken van de dood, kerkhoven en ruïnes. De figuren op zijn schilderijen zijn steeds **op de rug** afgebeeld en verzonken in de aanschouwing van de natuur. Zijn bekendste werk is de 'Wandelaar boven de Nevelen' uit 1818. De mystiek en weemoed spreekt heel duidelijk uit het schilderij.

Friedrich - De wandelaar boven de Nevelen - Kunsthalle - Hamburg

In Frankrijk zagen we Géricault en Delacroix als romantische schilders. Met Friedrich timmert Duitsland ook aardig aan de romantische weg. Uit Engeland bespreken we maar liefst **drie** schilders uit de romantiek.

We beginnen bij **William Blake** (Londen 1757 - 1827). Hij was schrijver, dichter, tekenaar, schilder en graveur. Hij zette zich ook af tegen alle heersende kunstopvattingen en richt zich op het **mystieke**. Het gevoel is belangrijker dan de rede. Blake is een kunstenaar die de verbeelding sterk doet leven. Hij maakte dan ook afbeeldingen die, laten we zeggen, apart zijn. Tekeningen die sterk **religieus** zijn, maar vooral heel **mystiek**. Zijn bekendste werk is het kleine waterverfschilderij 'Ancient of Days' uit 1794, te zien in het British Museum. Het stelt God voor die het universum op aan het meten is.

In de filmserie rond 'Hannibal the Cannibal' werd in de film 'The Red Dragon' een tekening van William Blake gebruikt die de moordenaar aanzette tot zijn gruweldaden.

Blake - Ancient of Days - British Museum - Londen

Deze ‘Hannibal’ tekening is de ‘[Grote Rode Draak en de Vrouw gekleed in de Zon](#)’ dat in het Brooklyn Museum te zien is. William Blake is met zijn mystieke prenten en schilderijen nog steeds een voorbeeld voor de spirituele wereld.

Blake hield veel van zijn vrouw Catherine, die omdat ze niet kon schrijven haar huwelijksakte met een ‘X’ ondertekende. Ze bleven kinderloos. Op de dag van zijn sterven stopte Blake opeens met werken en zei tegen zijn vrouw ‘Blijf stilstaan Kate, ik zal je portret schilderen, want jij bent voor mij altijd een engel geweest.’ Toen hij dit portret af had (nu helaas verloren gegaan) begon hij [hymnen](#) te zingen. Om zes uur precies, nadat hij zijn vrouw gezegd had dat hij altijd bij haar zou zijn, stierf hij.

Blake - De Grote Rode Draak -
Brooklyn Museum - New York

Een gast die in het huis logeerde zei later ‘ik ben bij het sterven geweest, niet van een man, maar van een gezegende engel’. Na zijn dood zei zijn vrouw Catherine dat ze nog vaak bezoek kreeg van de geest van William Blake. Kijk. Hoe je het ook bekijkt, een fascinerende kunstenaar.

De andere twee schilders uit de [Engelse romantische school](#) die we bespreken zijn schilders van [landschappen](#).

We beginnen de romantische Engelse landschapschilders bij [John Constable](#) (East Bergholt 1776 - Londen 1837). Hij maakte [landschappen](#) uit zijn geboortestreek in Suffolk. Het duurde heel lang voordat hij in Engeland succes had en verkocht meer schilderijen in Frankrijk dan in Engeland.

Hij maakte gedetailleerde landschappen. Geen enkele boomtak is hetzelfde als een andere, zei hij. Hij werd vooral bekend om zijn wolkenluchten en zijn gebruik van licht. Hij zette zich af tegen de heersende klassieke opvatting dat een landschap ook een fantasielandschap mag zijn, zolang het maar echt lijkt. Een landschap moet gemaakt worden zoals het wás. Geen idyllische tempeltjes meer zoals bij Claude Lorrain. Wel de detaillering van Lorrain, maar dan nu echt: ga het bos in en maak een schets, werk die schets daarna gedetailleerd uit. Constable maakte dus eerst separate grove schetsen in olieverf van het landschap, die later gedetailleerd werden in het definitieve schilderij. John Constable bereidde de weg van de landschapschilders. De [kracht van de natuur](#) is een bekend thema uit de romantische school en landschappen en de hernieuwde focus op de natuur in de tijden van de industriële revolutie gaf een tegenwicht aan het toenemend materialisme.

Constable - De Hooiwagen- National Gallery - Londen

De watermolen van de Hooiwagen van Constable bestaat nog altijd. Zelfs de hooikar bestaat nog altijd.

Het bekendste werk van Constable is ‘[De Hooiwagen](#)’ uit 1821, te zien in de National Gallery in Londen. We zien een kar door het water rijden bij een oude watermolen. Een bewolkte lucht op een warme dag. De watermolen was van zijn vader en bestaat nog altijd. Zelfs de hooikar bestaat nog altijd. De bomen zijn nu anders en het waterpeil is hoger. Maar Constable kon dit werk in Engeland niet verkopen. In Frankrijk was vooral Géricault erg gecharmeerd van het schilderij en het werd in 1824 in de Parijse [Salon](#) met veel succes tentoongesteld. Constable werd erg belangrijk voor

alle latere landschapschilders. In 2005 werd er een publieke stemming gehouden onder alle Britten door het BBC programma 'Today', over welk schilderij het [beste schilderij in een Brits museum](#) was ('the best painting in Britain'). De Hooiwagen van Constable werd [tweede](#).

Welk schilderij werd dan eerste? Tsja. We gaan door naar de andere romantische Engelse landschapschilder. We hebben het dan over [Joseph Mallord William Turner](#) (Londen 1775 - 1851). Deze J.M.W. Turner zette het landschapschilderen op zijn kop.

En hij was niet een gemakkelijk figuur. Zijn moeder werd opgenomen in een gekkenhuis. Turner begon al vroeg veel te tekenen en te schilderen. Hij werd in 1789 toegelaten tot de Royal Academy of Arts door het hoofd van de school, [Joshua Reynolds](#). Turner maakte vooral veel waterverfschilderijen. Hij wordt ook de '[schilder van licht](#)' genoemd. Hij reisde naar Italië en Frankrijk. Hoe ouder hij werd, hoe [excentrieker](#). Hij had geen vrienden behalve zijn vader, waar hij veertig jaar mee samenwoonde. Toen zijn vader stierf in 1829 had dit een enorm effect op hem en hij werd vaak [depressief](#). Hij is nooit getrouwd, al had hij twee dochters bij een eerdere vriendin, Sarah Danby. Hij stierf in het huis van zijn latere vriendin Sophia Caroline Booth. Zijn laatste woorden waren '[De zon is God](#)' (hadden de Egyptenaren dan toch gelijk?). Hij ligt begraven in St Paul's Cathedral in Londen, naast het graf van sir Joshua Reynolds.

Zijn laatste woorden waren 'De zon is God'

Joseph mallord William Turner - Regen, Stoom en Snelheid - National Gallery - Londen

Turner schilderde steeds meer in '[atmosferische](#)' [kleurvlakken](#) die lijken op zandstormen of stormen op zee. Een populair verhaal zegt dat Turner zich ooit aan de mast van een schip liet vastbinden om te zien hoe een schip in de storm te keer gaat (maar dit berust waarschijnlijk niet op de waarheid). Turner schildert het temperament van de natuur. Laten we eens kijken naar twee werken. De eerste is '[Regen, Stoom en Snelheid](#)' over een trein die over een brug door de regen dendert uit 1844. Je kunt amper zien wat het is. Het doet mij denken aan 'De Hond' van Goya, wat ook op een soort zandstorm van licht lijkt. Je kunt zo'n Turner aan deze stijl snel herkennen.

Joseph mallord William Turner - De Temeraire die naar haar laatste ligplaats gaat om gesloopt te worden - National Gallery - Londen

Het tweede schilderij van Turner dat we bekijken werd door de Britten gekozen tot '[het beste schilderij in een Brits museum](#)'. Het is '[De Temeraire die naar haar laatste ligplaats gaat om gesloopt te worden](#)' uit 1839, ook in de National Gallery. De Britten vinden dit dus het mooiste schilderij in het land!

De Temeraire had een belangrijke rol gespeeld

tijdens de slag om Trafalgar in 1805. Het oude zeilschip lijkt op een spookschip en staat in schril contrast met de lelijke nieuwe stoomsleepboot die haar trekt. De neergaande zon stelt het einde van een belangrijk deel van de Britse vloothistorie voor. De kleur rond de zon is dezelfde als van de rook van het stoomschip. Achter de Temeraire zien we een nieuwe maan hoog in de lucht, als teken van het nieuwe industriële tijdperk.

Toen het als beste schilderij in een Brits museum gekozen werd, werd gezegd dat dit het laatste gevecht was dat de Temeraire had gewonnen. Turner zelf vond het schilderij zo goed dat hij het nooit verkocht heeft en noemde het schilderij 'my darling'. Kijk. Ik vind Monet's schilderij 'impressie van een zonsopgang' een beetje lijken op deze Temeraire van Turner, maar daarover later. Je kunt ook zeggen dat Turner een beetje lijkt op de late Goya.

Turner zelf vond het schilderij zo goed dat hij het nooit verkocht heeft en noemde het schilderij 'my darling'.

Binnen de romantiek zijn ook er twee groepen kunstenaars geweest die een onderstroom vormden binnen de romantiek. Laten we daar eens even naar kijken. De eerste onderstroom in de romantiek waar we naar kijken heet de 'Nazareners', de tweede de 'School van Barbizon'.

Friedrich Overbeck - Germania en Italia -
Neue Pinakothek - München

We beginnen in Duitsland, waar in de tijd van Friedrich een andere romantische groep Duitse schilders ging samenwerken. Zij ontmoetten elkaar in 1809 in de Weense kunstacademie en zetten zich af tegen de neoklassieke routineuze en oppervlakkige kunst, die door 'salon' kunstenaars werd gemaakt. Zij wilden terugkeren naar de morele en spirituele waarden en zochten hun voorbeelden in de vroege Renaissance kunstenaars. Ze werden later de Nazareners genoemd om een beetje de spot te drijven met hun overdreven Katholieke moraliteit en hun uiterlijk als monniken.

Om je af te zetten tegen de geldende trends en daarmee te vernieuwen in de kunst, kun je dus twee dingen doen. Je kunt iets totaal nieuws uitvinden wat nog niet eerder is gemaakt, maar je kunt ook teruggrijpen op iets uit een eerdere periode. En dat laatste deden de Nazareners. Deze Nazareners grepen terug op de kunst uit de vroege renaissance en zochten naar oorspronkelijkheid en Katholieke Duitse spiritualiteit. De schilders Johann Friedrich Overbeck (Lübeck 1789 - Rome 1869) en Franz Pforr richtten in 1809 een broederschap op, genaamd de 'St Lucasbond', in de Weense academie. De leden noemden zich de St. Lucasbroeders. Heilige boontjes. Weg met het morele verval. Weg met het materialisme. Leve de Katholieke morele waarden! Overbeck liet zich meteen van protestant tot katholiek omdopen. Ze begonnen in het klooster St. Isidor op de berg de Pincino bij Rome hun idealen te realiseren.

Ze gebruikten onder andere Rafaël en Dürer als hun grote voorbeelden. En, hoe kan het ook anders, Fra Angelico. Heilige boontjes onder elkaar.

Snel sloten anderen zich bij hen aan en vormden ze een groep aparte schilders in een klooster op een berg. Kijk eens naar het schilderij hierboven van Overbeck, dat Duitsland en Italië voorstelt die als twee vriendinnen elkaar troost bieden. Maar ze lijken ook op Maria en Maria Magdalena. Het komt een beetje renaissance over. En hiernaast, een tafereeltje met Maria, Jezus, Johannes de Doper en Elisabeth - je ziet duidelijk dat Overbeck zich liet inspireren door Rafaël. Het zich afzetten tegen de

Friedrich Overbeck - Maria,
Elisabeth, Johannes de Doper en
Jezus - Neue Pinakothek - München

heersende cultuur door deze Nazareners, zou later een inspiratiebron blijken voor veel nieuwe stromingen. Hoewel de schilderijen van de Nazareners niet allemaal even goed en interessant zijn, is het vormen van een groep, die ergens samen een nieuwe kunst probeert te vormen, een **uniek** iets in de kunstgeschiedenis. Er zouden veel groepen volgen.

En tijdens de romantiek is er een **tweede** groep kunstenaars die samen een nieuwe stroming gaan vormen in het landschapsschilderen. Deze stroming kwam bij elkaar op het platteland (ze namen de nieuwe trein) en ging buiten in de open lucht schilderen, in de buurt van Parijs bij het plaatsje '**Barbizon**'. Deze groep romantische landschapsschilders wordt dan ook de 'School van Barbizon' genoemd. We keken al eerder naar de Engelse romantische schilder John Constable, die zijn werken in Engeland amper kon verkopen en naar Frankrijk ging.

Toen John Constable zijn werk in de Salon van Parijs tentoonstelde, kreeg hij veel aandacht. **Constable** werd het voorbeeld van een nieuwe groep schilders die net zoals hij de natuur zo exact mogelijk wilden vastleggen. En dat doe je natuurlijk door ook buiten te gaan schilderen. Op zijn Frans heet dat '**en plein air**' (in de openlucht).

Omdat rond 1850 de verf ook in tubes gemaakt werd, kon je met die tubes het bos intrekken om een schilderij te maken (voor 1850 moest je zelf verf mengen die snel uitdroogde en moeilijk in een koffer meegenomen kon worden).

Deze school van Barbizon werd er bekend om dat ze 'en plein air' de natuur gingen schilderen, zonder opsmuk, tegen de neoklassieke stroom in. In de natuur maakten ze de tekeningen en de eerste opzet die ze thuis in de studio afmaakten. En deze school van Barbizon kent veel goede schilders. We zullen de belangrijkste even nader bekijken.

De mentor van de groep landschapsschilders van Barbizon was **Théodore Rousseau** (Parijs 1812 - Barbizon 1867). Hij zag op de Salon van 1832 de werken van John Constable en ging in die stijl verder. Hij wilde dus de echte natuur weergeven, zonder alle neoklassieke overdaad. En waar kon je dat beter doen dan in het bos van Fontainebleau. Hij trok in 1833 het bos in en vestigde zich in het kleine plaatsje Barbizon. Hij probeerde realistisch te schilderen en de werkelijke lichtinval goed weer te geven.

Het duurde tot 1848 voordat het publiek zijn werken ging waarderen. Veel kunstenaar kwamen bij hem om ook in de buitenlucht te leren schilderen. Verwar Théodore Rousseau overigens niet met de latere schilder Henri Rousseau.

Barbizon - Théodore Rousseau - De eik van Apremont - Musée d'Orsay - Parijs

De tweede schilder uit de school van Barbizon die we bespreken is **Camille Corot** (Parijs 1796 - 1875). Hij laat in zijn landschappen de overgang van de klassieke school van Claude Lorrain zien naar de 'plein air' schilders en de latere impressionisten. Hij is een beetje moeilijk in te delen, omdat hij zoveel verschillende werken maakte (hij schilderde ook een aantal prachtige vrouwenportretten). Hij verbleef echter in 1846 in Barbizon en schilderde vooral landschappen. Landschappen in '**rustige**' **natuurkleuren** die bij elkaar passen (bruin, geel, grijs, zwart). Critici vonden zijn werk daardoor wat 'monotoom'. Hoewel hij de werkelijkheid schildert in plaats van een droomlandschap, worden zijn werken

Barbizon - Camille Corot - De brug bij Narni - Louvre - Parijs

minder gedetailleerd. Het gaat hem om de **compositie**, het totaaleffect en de harmonie van de kleuren, niet om te choqueren. Zijn werk is daarom ook rustig. Hoewel ook Corot in het begin niet door de Salon werd gewaardeerd, nam de waardering later toe. Corot stimuleerde dat zijn leerlingen zijn werk **kopieerden** en hij maakte enorm veel schilderijen. Misschien daardoor zijn er talloze vervalsingen van zijn werk gemaakt. Eigenlijk is Corot dus een sleutelfiguur in de schilderkunst, die de overgang van de neoklassieke stijl naar de romantiek maakte, en de weg voorbereidde voor de impressionisten. Camille Corot is een Barbizon schilder om te onthouden.

Monet noemde Corot 'de meester waarbij alle anderen in het niet vielen'.

De derde schilder uit de school van Barbizon waar we verder naar kijken is **Jean-François Millet** (Gruchy 1814 - Barbizon 1875). Als je een landschap in een nieuwe, realistische, stijl kunt maken, dan kan je dat ook met de **landarbeiders** doen. Millet schildert dan ook boeren en boerinnen, waarbij het harde werk van de landarbeider in een Christelijke achtergrond wordt geschetst. Hij was de eerste na Bruegel die **boeren** ging schilderen. Hij was zelf van boerenafkomst en was daar trots op. De salon vond de schilderijen ronduit lelijk. Boeren als hoofdonderwerp waren ongepast. Millet legt daarmee ook een bodem voor een sociaal bewustzijn onder kunstenaars. Kunstenaars die opkomen voor de armen en misstanden adresseren. Hiernaast staat zijn '**De Arenleessters**' uit 1857 (vrouwen die na het maaien het land aflopen om korenaren op te pakken). Boeren aan het werk. Een boerenlandschap met mensen erin. De **menselijke kant** van Barbizon. Millet zou later een grote inspiratiebron voor Vincent van Gogh worden.

Barbizon - Jean Francois Millet- De Arenleessters- Musée d'Orsay - Parijs

De school van Barbizon is bekend om (a) de plein air techniek, (b) om de vernieuwing van het landschapsschilderen door 'werkelijk bestaande' tafereeltjes te schilderen in navolging van Constable, (c) door de beroemde schilders Rousseau, Corot en Millet en (d) omdat ze een duidelijke verbinding vormen tussen de oude neoklassieke periode en de latere impressionistische periode.

Biedermeier - Friedrich von Amerling - 1837 - Rudolf von Arthaber met zijn kinderen - Galerie Belvedere - Wenen

We zien dat de Romantiek een brede stroom vertegenwoordigt tussen 1820 en 1850. Delacroix, Géricault, Goya, Friedrich, Blake, Constable en Turner. Maar ook de Nazarenen en de School van Barbizon. Je kunt zeggen dat de Romantiek en verzamelterm is voor de kunst tussen 1820 en 1860 die *niet* Neoklassiek was. Eén thema verbindt de romantische werken wel: gevoel is belangrijker dan het verstand.

In Duitsland en Oostenrijk ontstond tijdens de periode van de romantiek een stijl, die de nadruk legde op **burgerlijke**, het teruggetrokken gezinsleven, het kleine, met een aparte naam: de **Biedermeier** periode. De naam 'Biedermeier' komt uit een boek uit die tijd waarin een verzadigde, degelijke, maar ook hypocriete burgerman leefde die Gottlieb Biedermeier heette. Zijn naam werd gebruikt voor deze Duits/Oostenrijkse

stroming ten tijde van de Romantiek. Na de periode van oorlog in de tijd van Napoleon trokken mensen zich terug uit het politieke en concentreerden zich op de eigen familie. [Het burgermannetje](#). Vooral in de meubelkunst is het

Historisme - Francesco Hayez - De Kus - 1859 - Pinacoteca di Brera - Milaan

‘Biedermeier’ meubel heel bekend, maar er zijn ook een paar Duitse en Oostenrijkse Biedermeier schilders bekend, zoals Friedrich von Amerling. Het burgerlijke gezinsleven staat erin centraal. Het woord biedermeier wordt tegenwoordig ook gebruikt als aanduiding voor een bloemboeketje in de vorm van een halve bol.

In navolging van alle neostijlen in de architectuur en allerlei boeken die over het ‘romantische’ verleden gingen, werden in de romantiek overal in Europa [historisch geïnspireerde voorstellingen](#) geliefd. Denk aan een schilderij waarbij een ridder een schone dame aanbidt, of een schilderij van de terechtstelling van geliefde oude koninginnen. Vaak wordt de term ‘[historisme](#)’ hiervoor gebruikt in de schilderkunst en de literatuur.

We sluiten de romantiek af door te kijken wat er in Nederland gebeurde in de eerste helft van de negentiende eeuw. Bestaat er zoiets als de [Nederlandse romantiek](#)? Jazeker!

We kijken naar twee bekende Nederlandse romantische schilders. De ene schilderde landschappen, de andere romantische Italiaanse tafereeltjes.

De landschapschilder heet [Barend Cornelis Koekkoek](#) (Middelburg 1803 - Kleef 1862).

‘De natuur is het volmaaktste schilderij’, vertelde hij zijn publiek. Als een volleerde Constable kun je bij Koekkoek alle blaadjes

aan de geschilderde bomen tellen. Hij vestigt zijn atelier in het Duitse [Kleef](#) en schildert vooral het landschap rond de Rijn. Hij woonde een tijdje in Beek bij Nijmegen. Rijn-landschappen dus. Een boer die zijn vee het bos in drijft, met in de verte de Rijn. Of een grote boom aan de rand van en bos. Of, zoals hiernaast, een winterlandschap met de Rijn op de achtergrond. B.C. Koekkoek was al tijdens zijn leven een gevierd kunstenaar en in zijn oude atelier is in Kleef het B.C. Koekkoek museum gevestigd.

Nederlandse Romantiek - BC Koekkoek- Winterlandschap - Rijksmuseum - Amsterdam

[Barend Cornelis](#) wordt vaak afgekort tot ‘BC’ Koekkoek. Hij komt uit een familie met wel 22 bekende schilders die Koekkoek heten. Bij een Koekkoek moet je dus ook nog eens de voornamen weten! BC is wel de meest bekende.

De andere Nederlandse romantische schilder die we bespreken is [Cornelis Kruseman](#) (Amsterdam 1797 - Lisse 1857). Hij maakte een reis naar Rome en richtte zich op het schilderen van historiestukken en portretten (waaronder de koninklijke familie). Maar hij schildert ook de ‘Arcadische’ Italiaanse tafereeltjes, waar eenvoudige mensen van het platteland op staan afgebeeld in lieflijke poses. Zijn bijnaam is dan ook de ‘[Italiaanse Kruseman](#)’. Een mooi voorbeeld van dit laatste is het schilderij ‘[Eén van](#)

Zin' uit het Rijksmuseum. Let ook op de naam Kruseman: er zijn meerdere schilders die Kruseman heten. BC Koekkoek en Cornelis Kruseman zijn twee voorbeelden van vele Nederlandse romantische schilders. Zij bereidden aan het begin van de negentiende eeuw de weg voor de latere Haagse School - waar we nog op terug gaan komen.

Nederlandse Romantiek - Cornelis Kruseman - Een van Zin - Rijksmuseum - Amsterdam

Zoals gezegd is de romantiek een verzamelterm voor een brede stroom die aan het begin van de negentiende eeuw tegen de heersende Neoklassieke normen inging. **Gevoel** boven verstand. Echte **natuur** in plaats van een geïdealiseerde natuur. **Historie** als vluchtplaats in plaats van leerschool. **Geloof** in plaats van rationeel verstand. Kunst als zelfexpressie in plaats van een belerend moraliteit. Ruimte voor eigen stijlen. Maak wat je zelf mooi vindt, niet wat anderen van je verwachten. In die zin is de Romantiek een belangrijke periode: er ontstaat **vrijheid in de creativiteit**. Elke schilder wordt eigenlijk een unieke stroming. En daarmee wordt de kunstgeschiedenis minder gestructureerd. Er ontstaan heel veel verschillende kunstrichtingen op hetzelfde moment. Een gruwel voor de neoklassieken onder ons. Een geschenk voor alle romantici onder ons.

De romanticus leeft in onvrede met het hier en nu. Hij zoekt het anders en elders ("daar waar ik niet ben, is het geluk"). Deze zoektocht naar ontsnapping komt terug in onze term '**roman**' voor een boek om bij weg te dromen.

Rond 1850 kwam er een nieuwe generatie kunstenaars die het gezeur van de romantici wel zat waren.

Je kunt prima het hier en nu schilderen in een nieuwe stijl. Want, zeiden ze, eigenlijk is de romantische stroom weer stiekem een voorschrift geworden. Het individuele kan prima met het moderne worden gecombineerd. Deze stroming werd het **realisme** genoemd, als reactie op de romantiek. Alles werd afgebeeld zoals het was: zonder het te idealiseren en zonder andere theoretische regels te volgen. De 'Salon' legde teveel regels op vond men, en zelfs de romantische schilders probeerden bij de Salon in de smaak te komen. Onzin. Ga echt je eigen gang, maar schilder dan ook echt wat je ziet. Schilder op groot formaat en trek je niets aan van de kritiek.

De School van Barbizon was deze weg al enigszins ingeslagen: men schilderde 'en plein air' echte landschappen. Op het gebied van landschapsschilderen hangt de School van Barbizon tussen de Romantiek en het Realisme in.

De voorman van de realisten was **Gustave Courbet** (Ornans 1819 - La Tour de Peilz 1877). Hij zei op zijn vijftigste verjaardag: 'Ik heb altijd in vrijheid geleefd, laat het einde van mijn leven ook vrij zijn; als ik dood ben laat men zeggen dat ik nooit tot een school heb behoord, tot geen kerk, tot geen instelling of academie en zeker tot geen regime -behalve het regime van vrijheid'.

Helaas voor Gustave delen wij hem wel gewoon in bij het **realisme**. Maar in de geest zoals hij bedoeld heeft: trek je niets aan van conventies en schilder wat je **ziet**. Zijn meest bekende werk is '**Een begrafenis in Ornans**' uit 1848. Hij schildert de begrafenis van zijn oudoom in zijn geboorteplaats Ornans. Hij nodigt iedereen uit die werkelijk aanwezig was bij deze begrafenis en schildert ze in zijn studio. Het is een enorm schilderij (3 bij 6 meter) en de critici vonden dat Courbet de prachtige traditie van grote historiestukken of Christelijke stukken te grabbel gooide.

Realisme - Gustave Courbet - Een begrafenis in Ornans - Musée d'Orsay - Parijs

Waarom moesten die **boerenkinkels** bij de begrafenis van een **gewone** man zo groot worden afgebeeld? Wat was de achterliggende boodschap? Ging Courbet op een zoektocht naar de Lelijkheid? Maar het publiek ging langzamerhand wel houden van Courbet's aanpak; men was de fantasie van de Romantiek ook wel een beetje moe geworden. Dan maar de **naakte waarheid** van het hier-en-nu.

Courbet noemde 'Een Begrafenis in Ornans' later 'de begrafenis van de romantiek'.

Courbet was een **arrogant** mannetje. Hij had echt lak aan iedereen. Zo maakte hij onder andere bijzonder erotische schilderijen. 'Bloot' in plaats van 'naakt'. Ook dit is conform het realisme. Hij weigerde de 'Légion d'Honneur' van de koning omdat hij niet met een regime wenste te worden verbonden. Hij was in 1871 betrokken bij het omvergooien van een kolom uit de tijd van Napoleon op de Place Vendôme in Parijs. Hij werd veroordeeld tot zes maanden gevangenis en 500 francs boete. Toen de kolom (een soort zuil van Trajanus) opnieuw gebouwd moest worden vond men dat Courbet dit moest betalen. Dit werd hem te gortig en hij vluchtte naar Zwitserland. Hij kon afspreken dat hij jaarlijks een som zou betalen voor een periode van 33 jaar. Maar hij overleed op 31 december 1877, in Zwitserland, aan een leveraandoening door zijn overmatige drankgebruik, één dag voordat hij zijn eerste aanbetseling moest doen. Courbet. Controversieel. Arrogant. Maar wel echt vernieuwend. Had de romantiek al de trend gezet van individualiteit in de kunst, Courbet ging hierin nog verder. Lak aan alles en iedereen. En daarmee ook een held in de kunstgeschiedenis.

We hadden al gezien dat de School van Barbizon een beetje tussen de romantiek en het realisme in hangt. Een **schilderes** die ingedeeld wordt bij het **realisme** maar ook tot Barbizon behoort, is **Rosa Bonheur** (Bordeaux 1822 - Thomery 1899). Een bijzondere dame. Als het landschap zelf (Rousseau, Corot) en boeren in het landschap (Millet) belangrijke inspiratiebronnen kunnen zijn, is dat ook het geval met **dieren** uit het boerenleven. En Rosa Bonheur schilderde koeien, paarden en andere dieren uit het boerenbedrijf.

Haar vader was bevriend met Goya, die een tijdje in Bordeaux woonde. Ze kon moeilijk schrijven en haar moeder leerde haar voor elke letter in het alfabet een dier te tekenen. Ze verhuisden naar Parijs, maar vrouwen werden niet toegelaten tot de Ecole des Beaux-Arts. Haar helden waren Nicolas Poussin en Rubens, maar ook de Nederlandse

Realisme - Rosa Bonheur - De Paardenmarkt - Metropolitan Museum of Art - New York

paarden en haar schilderwerk, het was alleen haar 'werkkleding'. Rosa Bonheur woonde bijna haar hele leven samen met haar jeugdvriendin Nathalie Micas in de buurt van Fontainebleau. Toen Nathalie overleed bracht ze de laatste jaren van haar leven door met de Amerikaanse schilderes Anna Elisabeth Klumpke. Omdat ze nooit is getrouwd vermoedt men dat ze lesbisch was, al sprak ze dit zelf tegen.

Rosa Bonheur wordt veel in verband gebracht met het feminisme, misschien tegen haar eigen wil, omdat zij de eerste bekende vrouw was die letterlijk de broek aantrok.

Realisme - Rosa Bonheur - Ploegen in de Nivernais - Musée d'Orsay - Parijs

zeventiende eeuwse koeienschilder Paulus Potter. Haar belangrijkste werk is een groot doek (drie bij zes meter) uit 1855 die de paardenmarkt in Parijs voorstelt. Om niet op te vallen ging ze in mannenkleden naar de paardenmarkten om de studies te maken. Ze rookte sigaretten om als man door te kunnen gaan. Ze zei later dat het dragen van broeken alleen maar praktisch was bij het werken met

Rosa Bonheur is een kunstenares die het realisme in de kunst aanvulde met een enorme kennis van de anatomie van dieren. Die kennis haalde ze uit de slachterijen van Parijs, waar ze afgesneden poten ging natekenen. Niet vluchtend in een andere periode, maar letterlijk in de realiteit van alledag. Geen compromissen. En schilderen zoals het is: zonder franje. Zij is de meest bekende schilderes uit de negentiende eeuw.

Het realisme werd mede zo populair door de uitvinding van de fotografie. Het objectief vastleggen van de waarheid werd zowel vanuit de schilderkunst als de fotografie nagestreefd. En, je kunt erop wachten, gaf deze kunst-zonder-franje, zonder diepere boodschap en zonder religie weer aanleiding voor een tegenbeweging van dit realisme. Zo is de kunstgeschiedenis. Het ene zet zich af tegen het andere. Neoklassiek tegen rococo. Romantiek tegen neoklassiek. Realisme tegen romantiek. Rococo en romantiek gaan in op het gevoel. Neoklassiek en realisme op de rationaliteit. En als er een reactie op het realisme komt, dan zal het gevoel wel weer belangrijk daarin zijn. Inderdaad, dat klopt.

In Engeland kwam een groep kunstenaars bij elkaar die zich wilden afzetten tegen het mechanische in de kunst. Ze wilden de kunst totaal vernieuwen. Ze wensten een terugkeer naar de kunstvorm van vóór de renaissance, toen mechanische poses en elegante proposities nog niet bestonden en de kleuren nog echt waren. Ze noemden zich de pre-Rapheellieten, om hun hunkering aan te geven naar de kunst van vóór de renaissance, van vóór Rafaël. Ze nemen daarin de romantiek mee (historische thema's en poëzie) maar ook het realisme (schilderen zonder franje).

Een aantal studenten van de Royal Academy of Arts in Londen kwam in 1848 bijeen om deze beweging te starten. Het waren John Everett Millais, Dante Gabriel Rossetti en William Holman Hunt. Zij vormden de kern van de pre-Raphaëlieten, die ze 'broederschap' gingen noemen. Ze wilden de beweging geheim houden van de Royal Academy. Ze signeerden met hun naam en 'PRB' erachter (Pre-Raphaelite Brotherhood). De Engelse pre-Raphaëlieten hebben daarmee iets weg van de eerdere Duitse Nazareners, die ook een hechte club vormden, al gingen de pre-Raphaëlieten niet het klooster in. Ze maakten een tijdschrift, 'The Germ' (de kiem) geheten, waarin ze hun ideeën uitwerkten.

Kernwoorden van deze broederschap zijn middeleeuwen, spiritualiteit, emotie, detaillering en kleur. We zullen twee pre-Raphaëlieten van het eerste uur eens nader bekijken.

Ten eerste Dante Gabriel Rossetti (Londen 1828 - Birchington-on-Sea 1882). Zijn hoofdthema was de liefde in zowel zijn poëzie als zijn schilderijen. Zijn grote liefde en prachtige roodharige model was Elisabeth Siddal, die hij in 1860 trouwde. Eigenlijk was Elisabeth Siddal het eerste supermodel. Helaas was ze soms depressief en verslaafd aan opium. Ze stierf aan een overdosis opium in 1863 - sommigen zeggen dat ze zelfmoord gepleegd heeft - en in haar nagedachtenis schilderde hij 'Beata Beatrix'. Elisabeth als Beatrix in trance, als een soort heilige. De duif als een Heilige Geest brengt de papaver in haar handen - als teken van de opium die haar teveel werd. Beatrix was de geliefde van de Italiaanse dichter Dante; aan de rechterkant zien we de gestalte van deze dichter en op de achtergrond zien we de Ponte Vecchio van Florence. Rossetti was een grote fan van zijn naamgenoot Dante Alighieri. De gedaante stelt daarmee ook en beetje Rossetti zelf voor. Links achterin zien we de gepersonifieerde Liefde in de rode jurk die het vurige hart vasthoudt.

Pre-Raphaëlieten - Dante Gabriel Rossetti - Beata Beatrix - Tate Gallery - Londen

Overweldigd door haar dood, deed Rossetti een schrift vol unieke handgeschreven gedichten in haar doodskest en stopte het onder haar rode haar.

Rossetti heeft zes verschillende versies gemaakt van de Beata Beatrix. Hij schilderde Elisabeth in zachtere lijnen, zodat ze meer als geest overkomt en het mystieke beter blijft hangen. In 1869 was Rossetti zelf behoorlijk onder de invloed van alcohol en drugs. Hij had spijt dat hij de enige exemplaren van zijn handgeschreven gedichten in de doodskest van Elisabeth had gedaan en vroeg toestemming om de kist weer op te graven. Toestemming werd verleend en de kist werd opengemaakt. Rossetti zei dat het rode haar was doorgegroeid en de hele kist vulde. Hij pakte het schrift, waar helaas een worm doorheen was gegaan (tsja). Toch publiceerde hij de gedichten, maar ze werden slecht ontvangen en hij kreeg enorme spijt dat hij de kist weer opgegraven had. Zijn gezondheid ging, mede door zijn eigen drugsgebruik, steeds verder achteruit. Hij stierf in 1882, bij een vriend in Birchington-on-Sea. Rossetti, een aparte schilder, die zoveel hield van zijn Elisabeth Siddal.

Pre-Raphaëlieten - Dante Gabriel Rossetti - Venus Verticordia - Rusell-Cotes Art Gallery - Bournemouth

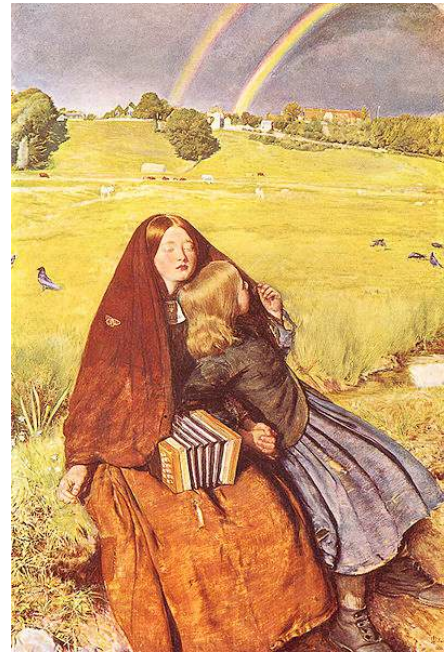
Toestemming werd verleend en de kist werd opengemaakt. Rossetti zei dat het rode haar was doorgegroeid en de hele doodskist vulde.

De tweede schilder van de pre-Raphaëlieten die we bekijken is [John Everett Millais](#) (Southampton 1829 - Londen 1896). Zijn naam klinkt Frans, maar je spreekt het uit als Mih-Lay - dus echt Engels. In het ouderlijk huis van Millais werd in 1848 de PRB opgericht. Hij werd gesteund door de kunstkriticus [John Ruskin](#), die zijn vrouw Effie voor Millais liet poseren. Een vergissing van Ruskin, want Effie werd verliefd op John Everett. Tsjja. Hoewel ze al een aantal jaren met Ruskin getrouwd was, was ze nog steeds maagd. Haar ouders vonden dat een reden om haar huwelijk met Ruskin te ontbinden. Pas in 1856 kunnen Effie en John Everett na de ontbinding trouwen. Ze krijgen uiteindelijk acht kinderen. Na het huwelijk vond de criticus John Ruskin zijn werken opeens waardeloos (hoe zou dat nou komen?). Maar ook anderen vonden zijn werken kwalitatief minder worden. Men dacht dat de behoefte aan geld vanwege de groeiende kinderschare Millais ertoe bracht te veel werken in korte tijd uit te brengen.

Millais werd lid van de Royal Academy of Arts en werd in 1885 verheven tot de adelstand als [baron](#), een hele eer. In 1896 werd Millais zelfs president van de Royal Academy of Arts, maar hij stierf in hetzelfde jaar aan keelkanker. Hij is begraven in het chique St. Paul's Cathedral in Londen. Kijk, een ander verhaal dan dat van Rossetti. Millais de baron. Rossetti de drugsverslaafde. Het kon raar lopen in de PRB.

Bekende schilderijen van Millais zijn 'Het Blinde Meisje' uit 1856 en vooral ook 'Ophelia' uit 1852. Model voor Ophelia was Elisabeth Siddal, die dagenlang gekleed in een badkuip lag. Het water werd na verloop van tijd ijskoud, maar Elisabeth bleef, zoals het een supermodel betaamt, gewoon liggen. Ze kreeg wel een enorme verkoudheid en haar ouders lieten Millais de dokterskosten betalen. Ophelia is een karakter uit Shakespeare's Hamlet, die zingend in het water drijft voordat ze sterft. Millais laat prachtige bloemen langs de waterkant zien. Voor het gedetailleerde waterlandschap verbleef hij maandenlang aan de rand van een sloot.

Pre-Raphaëlieten - 1856 - John Everett Millais -
Het Blinde Meisje - City Museum Art Gallery -
Birmingham

Het water werd na verloop van tijd ijskoud, maar Elisabeth bleef, zoals het een supermodel betaamt, gewoon liggen. Ze kreeg wel een enorme verkoudheid en haar ouders lieten Millais de dokterskosten betalen.

Pre-Raphaëlieten - 1852 - John Everett Millais - Ophelia - Tate Britain -
Londen

Salvador Dali was enorm onder de indruk van de PRB. Hij zei dat de PRB ons de meest prachtige, maar tegelijkertijd ook de meest [beangstigende vrouwen](#) gegeven had. De popster Kylie Minogue speelde in een videoclip van de zanger Nick Cave ('Where the Wild Roses Grow') de scène van Ophelia van Millais na. Het schilderij kun je bekijken in het Tate Gallery in Londen en is zeker dertig miljoen pond waard.

We hebben inmiddels gezien dat tussen de romantiek en de stroming van het realisme er een paar tussengroepen te vinden zijn, zoals de School van Barbizon en de pre-Rafaëlieten. De stijlen gaan wat meer in elkaar over. En zelfs binnen een stroming worden de kunstenaars steeds individueler, zodat je gemeenschappelijke kenmerken minder snel ziet. De stromingen bestaan steeds vaker uit kleine groepjes kunstenaars, die parallel aan elkaar werkten. Er is een bepaalde gezamenlijke ‘gedachte’ die de kunstenaars van een stroming met elkaar verbindt. Denk aan ‘het gevoel is belangrijker dan het verstand’ bij de romantiek, of ‘terug naar God en de renaissance’ bij de Nazareners, of ‘schilder objectief de werkelijkheid na’ bij de realisten, of ‘schilder de werkelijke natuur’ bij de School van Barbizon, of ‘terug naar de Middeleeuwen’ bij de PRB. Deze kunstenaars zochten elkaar op en gaan dan in die gedachte werken. Toch kunnen ze elkaar niet kopiëren: ze blijven hun eigen individuele stijl houden.

Die versnelling in de stromen van de kunst zien we ook in de maatschappij rond 1850. De [industriële revolutie](#) brengt, vooral in Engeland, de eerste grote [fabrieken](#) op gang. Machines nemen het handwerk over. Er ontstaat een grote groep [arme](#) fabrieksarbeiders en een kleine groep [rijke](#) fabriekseigenaren, zodat de verschillen in de maatschappij toenemen. Massaproductie ontstaat. Er worden goedkopere materialen gebruikt. Het echte handwerk komt onder druk te staan omdat het te duur wordt. In de negentiende eeuw wordt Engeland de meest sterke koloniale wereldmacht met een sterke economie. Maar er ontstaat rond 1860 een groep kunstenaars die zich afzet tegen de massaproductie. Deze groep wil de kwaliteit van het echte handwerk benadrukken. Ze probeerden de traditie van de middeleeuwse gilden in ere te herstellen, als tegenwicht van de industriële storm die alleen maar producten van slechte kwaliteit voortbracht. Het gaat daarbij veel meer om [gebruiksvoorwerpen](#) zoals meubels, lampen en glaswerk dan om schilderijen: het is een soort ‘[design](#)’ stroming. Deze groep noemde zich de ‘Kunsten en Vaardigheden’ beweging, oftewel in het Engels de ‘[Arts & Crafts](#)’ beweging.

De meest bekende Arts&Crafts kunstenaar is [William Morris](#) (Walthamstow 1834 – Kelmscott 1896). Hij was bevriend met de pre-Raphaëlieten en was aangetrokken door hun streven naar echtheid, topkwaliteit en middeleeuwse gerichtheid. Samen met de PRB kunstenaar Edward Burne-Jones decoreerde hij het huis dat hij voor zijn vrouw Jane in 1859 bouwde met muurschilderingen en glas-in-lood werkstukken. Hij verdiepte zich in middeleeuwse boeken en richtte zijn eigen uitgeverij op ([Kelmscott Press](#)), die extreem zorgvuldig ontworpen en ultiem gedecoreerde boeken maakte, naar het voorbeeld van de middeleeuwse getijdenboeken. Edward Burne-Jones maakte hierin vaak de afbeeldingen.

De industrieel geproduceerde voorwerpen vond Morris maar van slechte kwaliteit en zonder ziel. Hij richtte een werkgemeenschap op in de vorm van de middeleeuwse gilde ([Morris & Company](#)). Men maakte er glas-in-lood, handwerken, tapijten, textielontwerpen, behang en meubels. Morris maakte een eerste ‘design’ etalage van zijn showroom. Hij richtte zich dus op de ‘decoratieve’ kunsten voor de gewone mensen en niet op de schilderkunst, die in zijn ogen te veel gericht was op de elite.

Toch maakte hij wel schilderijen, die qua stijl uiteraard bij de pre-Raphaëlieten gerekend worden. Hij was een **socialist** die kwalitatief goede gebruiksvoorwerpen bij het volk wilde brengen en de beste werkomstandigheden voor het personeel wilde. Geen klassenverschillen. Toch realiseerde hij zich dat de meeste arme mensen ook zijn kunst niet konden betalen. Morris schreef tenslotte ook zelf boeken, waarvan 'The Well at the World's end' (de bron aan het einde van de wereld) de meest bekende is. Dit boek is een echt 'fantasy' boek waarbij een koningszoon in een fantasiewereld op zoek gaat naar de bron van onsterfelijkheid. Latere schrijvers zoals **Tolkien** (de schrijver van 'In de ban van de Ring') werden sterk door Morris beïnvloed.

Eigenlijk was William Morris als schrijver de negentiende eeuwse grondlegger van de latere Harry Potter.

Arts & Crafts - William Morris - behang ontwerp

Pre-Raphaëlieten / Arts & Crafts - William Morris - Koningin Genevra - Tate Gallery - Londen

William Morris. Zonder twijfel een veelzijdig man. De Arts & Crafts beweging vond aanhang in een aantal Europese landen en zelfs in America. De beweging bestond van 1860 tot 1910 en werd belangrijk in de architectuur. Tevens was Arts & Crafts de voorloper van de zogenaamde 'art deco' stijl, maar daarover later meer.

Morris & Company Shop Londen

We gaan eens kijken of er in **Frankrijk** nog iets gebeurde in de kunst van de tweede helft van de 19e eeuw. We hadden al de neoclassicist Ingres bekeken, vervolgens Delacroix en Géricault als de romantici, daarna Rousseau en Corot van de School van Barbizon en tenslotte Courbet en Rosa Bonheur als realisten. Dus snel van Engeland naar Frankrijk.

Er is zeker één kunstenaar van belang die begon als realist. Zijn naam was **Edouard Manet** (Parijs 1832 - 1883). Geboren als zoon van een rechter in gegoede kringen, wil hij al snel kunstenaar worden. Dit zeer tegen de zin in van zijn vader, die hem direct **naar zee** stuurde om hem op andere gedachten te brengen. Omdat het tijdens de zeereis naar Rio de Janeiro erg saai was ging Manet net veel tekenen en werd zijn overtuiging om kunstenaar te worden nog sterker. Bij thuiskomst schreef hij zich meteen in als leerling in een schildersatelier. In Rio liep hij echter zeer waarschijnlijk syfilis op, waardoor hij later geen kinderen kon krijgen. Hij kreeg een verhouding met **Suzanne Leenhoff** uit Zaltbommel, die de pianolerares was van zijn broers. In 1853 werd een onwettige zoon Leon geboren. Omdat Manet toen al onvruchtbaar moet zijn geweest, vermoed men dat Manet's **vader** de werkelijke biologische vader van het kind was.

Omdat Manet toen al onvruchtbaar moet zijn geweest, vermoed men dat Manet's vader de werkelijke biologische vader van het kind was.

Manet kreeg les van ene Thomas Couture, die zijn leerlingen stimuleerde zich tegen de heersende trends te verzetten. Manet ging schilderen in een nieuwe stijl, waarbij hij **kleur** afwisselde met veel **zwart**. Sommige figuren op een schilderij schilderde hij heel helder en anderen weer heel vaag. Als thema koos hij vaak het trendy uitgaansleven in Parijs, wat hij zelf van dichtbij kende. Hij stuurde zijn eerste werken naar de Salon, waar hij stelselmatig werd geweigerd.

Realisme - Edouard Manet - Le déjeuner sur l'herbe - Musée d'Orsay - Parijs

Toen de Salon in 1863 echter wel heel erg veel schilders weigerde, werd er een aparte tentoonstelling georganiseerd voor die schilders die geweigerd waren: de zogenaamde 'Salon des Refusés'. Hier stelde Manet zijn 'Le déjeuner sur l'Herbe' (lunch op het gras) tentoon. Dit schilderij stelt een picknick in het bos voor met twee geklede mannen en twee naakte dames. Het thema voor dit schilderij kwam van Titiaan en Rafaël, maar Manet verpakte het in een moderne setting. De kritiek was meedogenloos. Toch is dit schilderij nu wereldberoemd.

Realisme - Edouard Manet - Olympia - Musée d'Orsay - Parijs

In 1865 werd hij wel toegelaten tot de Salon met een ander schilderij, genaamd 'Olympia'. Het stelt een naakte vrouw voor die als een Venus van Titiaan (of als een Maja van Goya) op bed ligt. Ze heeft haar schoenen nog aan, een bloem in het haar, een armband om en een strikje om de nek. Ze staart onbeschaamd naar de kijker terug. Het was overduidelijk een **prostituee** die ligt te wachten op een klant. En veel mensen kenden haar, het was Victorine Meurent! Zij had ook model had gestaan voor zijn déjeuner sur l'herbe. Zij zou Manet's favoriete model worden.

Opnieuw kreeg hij veel kritiek op de Salon, waarschijnlijk ook van zijn vrouw Suzanne. Zijn goede vriend Emile Zola schreef 'dat het doek niet vernield is, is alleen te danken aan de voorzorgsmaatregelen van de directie'.

Het was overduidelijk een prostituee die ligt te wachten op een klant. En veel mensen kenden haar, het was Victorine Meurent! Zij had ook model had gestaan voor zijn déjeuner sur l'herbe.

Toch kreeg hij geleidelijk steeds meer bewondering onder het publiek. Hij kreeg tijdens de Salon van 1881 een medaille van eer, wat hem eindelijk de officiële erkenning gaf. De syfilis leidde echter tot een aantasting van het centrale zenuwstelsel en hij stierf in 1883. Zijn kist werd gedragen door de schrijver Emile Zola en de schilders Monet, Sisley, Pissarro, Renoir en Boudin. Hij ligt begraven op het kerkhof van Passy in Parijs.

Omdat zijn vrienden behoorden tot het impressionisme (zie later), wordt Edouard Manet vaak onterecht tot de impressionisten gerekend. Hoewel hij later zeker beïnvloed werd door zijn vrienden, heeft hij altijd vanuit zijn studio gewerkt in zijn eigen stijl met veel zwart. Hij is daarmee **eerder realist dan impressionist**. Of misschien kunnen we hem beter zien als de ontbrekende schakel tussen het realisme en het impressionisme.

En dat brengt ons tot de laatste stroming van dit hoofdstuk. De **impressionisten**. Edouard Manet hoorde van een schilder genaamd Claude Monet. Hij zei 'wie is die man waarvan de naam zoveel op die van mij lijkt en die gebruik maakt van mijn beruchtheid?' En inderdaad, Monet's naam werd heel beroemd. Maar een Monet is meestal makkelijk van een Manet te onderscheiden.

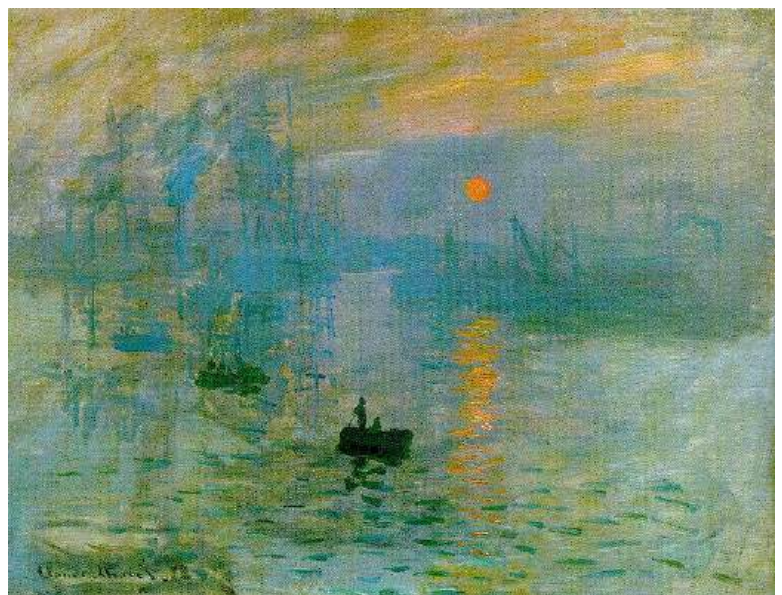

Claude Monet (Parijs 1840 - Giverny 1926) werd geboren in Parijs maar verhuisde al snel naar Le Havre. Hij verhuisde rond 1865 naar Parijs waar hij samen met een andere schilder, ene Auguste Renoir, inwoonde bij een derde schilder, ene Frederic Bazille. Hij maakte al direct veel landschappen, die hij goed verkocht. Hij trouwde in 1870 met Camille Doncieu en verhuisde naar **Argenteuil** bij Parijs. Hij kreeg twee zonen, maar zijn vrouw Camille overleed al in 1879.

Hij trok in bij het bevriende echtpaar Ernest en Alice Hoschedé, wat voor veel ophef zorgde omdat Claude Monet en Alice Hoschedé elkaar wel érg aardig leken te vinden. In 1883 verhuisde de 'ménage a trois' met hun acht kinderen naar Giverny.

Toen Ernest in 1891 overleed, konden Monet en Alice eindelijk trouwen. Kijk. Zijn oudste zoon Jean trouwde met Blanche, de tweede dochter van Alice. Een ingewikkeld gezin.

Monet is enorm belangrijk in de kunstgeschiedenis. Giotto maakte als eerste levensechte schilderijen met dieptewerking. Masaccio gebruikte als eerste perspectief. Van Eyck maakte olieverf bekend. Caravaggio brengt realisme en de lichtdonker techniek. Rembrandt boetseert verf. Claude Lorrain maakte landschappen populair. Goya stelt de emotie als onderwerp centraal. En Claude Monet schildert een landschap in **grove kleine kleurtoetsen**, waar onze hersenen er maar één geheel van moeten maken. Details kunnen zo weggelaten worden, want onze hersenen maken er toch wel een herkenbaar geheel van. Kijk. Dat is nieuw. dat is anders. Meer door minder.

Impressionisme - Claude Monet - Impressie van een Zonsopgang - Musée Marmottan Monet - Parijs

Monet's werk werd niet door de Salon gewaardeerd (uiteeraard) en hij opende samen met zijn vrienden Renoir, Pissarro en Sisley een eigen tentoonstelling. Eén van schilderijen op deze tentoonstelling heette "**Impressie van een Zonsopgang**". Hij maakte het op een vroege ochtend in de haven van Le Havre. Een kunstcriticus die op bezoek

kwam vond alles wat hij zag dramatisch slecht. In zijn recensie schreef hij dat deze schilders te lui waren om een fatsoenlijk gedetailleerd schilderij te maken en dat ze met wat klieverwerk over de rug van het publiek snel rijk wilden worden. Naar het schilderij “Impressie van een Zonsopgang” noemde hij de groep op een laatdunkende manier “[impressionisten](#)”. Hij bedoelde dit dus als [belediging](#). Maar de naam ‘impressionisten’ werd bekend en de groep nam de naam over. Het werd één van de meest beroemde groep schilders ooit.

Impressie van een Zonsopgang is dus een mijlpaal in de kunstgeschiedenis geworden. Net als de Mona Lisa werd ook dit beroemde schilderij uit het museum gestolen.

In 1987 namen vijf overvallers onder andere dit werk mee. Ze werden pas in 1991 teruggevonden aan de muur van een villa op Corsica. Ze waren in opdracht van een Japanse gangster gestolen. Kunst en misdaad gaan goed samen. Maar terug naar Monet.

Impressionisme - Claude Monet - Impressies van de Kathedraal van Rouen

Monet legt een [ogenblik](#) vast in licht. Elk moment kan er een wolk voorbij komen of een wind opsteken die de kleuren weer net iets anders maakt. Om zo'n [moment](#) vast te leggen kun je niet alle details meenemen, dat zou te lang duren en het moment zou al voorbij zijn. Maar je kunt wel snel de kleur en de lichtinval weergeven. Het vastleggen van kleurvlakken op een bepaald mo-

ment laat een sterk gevoel achter. Als je hersens zelf de rest kunnen invullen, ontstaat er een eigen individueel beeld dat uiteindelijk meer emotie bij de toeschouwer veroorzaakt. Vergelijk het maar met het lezen van een boek in plaats van het zien van de film: het boek laat meer ruimte voor eigen interpretatie en geeft vaak daardoor meer binding en emotie. Misschien dat daardoor de impressionisten zo'n beroemde groep kunstenaars zijn geworden.

Hierboven drie keer de voorgevel van de kathedraal van Rouen door Monet. De linker in ochtendmist, de middelste in de zon en de rechter in regenweer. Drie totaal verschillende schilderijen van een zelfde thema. Monet maakt dus vaak [verschillende versies van hetzelfde thema](#), om zodoende ook de verschillende kleuren naar voren te laten komen. Elk moment heeft een eigen kleur. Claude Monet maakte op het eind van zijn leven veel schilderijen van zijn [tuin](#), waar hij een grote vijver met [waterlelies](#) en een Japanse brug had laten aanleggen. Hij heeft heel veel versies geschilderd van zijn waterlelies in de tuin. Hij reisde ook naar Nederland, waar hij onder andere de bollenvelden schilderde.

Impressionisme - Claude Monet - Waterlelies met Japanse brug - National Gallery of Art - Washington

Toen hij op een gegeven moment werd uitgenodigd om naar Venetië te komen, zei zijn vrouw Alice dat hij dan gelukkig eventjes kon stoppen met het schilderen van waterlelies.

Zijn vrouw Alice stierf in 1911 en haar dochter Blanche verzorgde Monet tot aan zijn dood. Hij werd in 1923 aan zijn ogen geopereerd voor staar. Het lijkt of zijn schilderijen daarna wat dieper en roder van kleur werden, waarbij het verhaal gaat dat hij door de operatie het ultraviolette licht opeens kon zien. Onzin uiteraard. Hij stierf in 1926 aan longkanker op een leeftijd van 86 jaar. Men wilde een **zwarte doek** over zijn doodskist heen leggen, maar zijn vrienden weigerden dat omdat een impressionist **nooit zwart** in zijn schilderijen gebruikt. In plaats daarvan werd het een doek met een bloemenmotief. Hij ligt begraven in Giverny.

Waarom herken je nu een impressionistisch schilderij?

De schilder maakt korte, dikke **verftoetsen** om het moment snel vast te kunnen leggen. Alles draait om licht en kleur. Kleuren worden zoveel mogelijk naast elkaar aangebracht, zonder de verf **op het schilderij te mengen**. De aanschouwer mengt de kleuren zelf wel in zijn of haar hoofd als naar het schilderij gekeken wordt. Grijs en donkere kleuren worden gemaakt door **vooraf** kleuren te mengen. Zelfs donkere plekken hebben kleur. Er wordt **geen zwart** gebruikt. Natte verf wordt op natte verf geschilderd waardoor zachtere randen ontstaan. De schilder moet dus snel werken zodat de verf niet droogt. Vaak wordt 's **ochtends** of 's **avonds** geschilderd om de schaduwwerking en typische warme kleuren beter vast te leggen. Schilders werken 'en plein air' (in de openlucht), zoals geleerd door de School van Barbizon. Schaduwen zijn vaak **in kleur** vastgelegd (bijvoorbeeld blauwe schaduwen in de sneeuw of op het schilderij hiernaast 'De Wandeling' de gele schaduw op Camille's elleboog). Het **gezichtspunt** van waaruit het schilderij gemaakt is, is vaak niet traditioneel. 'De Wandeling' is bijvoorbeeld van beneden geschilderd. Ook hoeft de voorstelling niet in zijn geheel erop te staan, half erop of schuin mag ook. Denk bijvoorbeeld aan de voorgevel van de kathedraal van Rouen.

Impressionisme - Claude Monet - De Wandeling (Camille en Jean) - National Gallery of Art - Washington

Frans Hals werkte al met korte verftoetsen. Velazquez gebruikte deze techniek ook. Ook voor Delacroix was kleur en licht belangrijker dan scherpe contouren. Corot kende het belang van rustig en natuurlijk kleurgebruik en schilderden in de openlucht. Goya en Turner gaan hun werk steeds meer uitdrukken in licht en kleur in plaats van exacte kopieën van de natuur. De impressionisten combineerden deze voorbeelden en verfijnden het. **Kleur en licht**.

Een inspiratiebron voor de impressionisten is de **Japanse kunst**. Vanaf 1720 had Japan alleen met de Hollanders samengewerkt, maar vanaf 1850 werden de grenzen van Japan voor het westen opengesteld. **Japanse prenten** werden zeer populair. Prenten van waterlelies of vissen. Ongebruikelijke gezichtshoeken. Heldere kleuren. Weinig details. Deze prenten waren zeer geliefd bij Monet, maar later ook bijvoorbeeld bij Vincent van Gogh.

Hoe herken je nu een Monet van een Manet? Manet was een realistische schilder, Monet een impressionist. Bij Manet zie je dus het gebruik van zwart of grijs en zijn de voorstellingen meer gedetailleerd. Bij Monet zie je de impressionistische verftoetsen heel duidelijk. Normaal gesproken zijn ze dus goed van elkaar te onderscheiden. Vergelijk de Olympia van Manet maar eens met De Wandeling van Monet. Zie je zwart en scherpe lijnen, dan is het Manet, zie je alleen verftoetsen in plaats van lijnen, zachte overgangen en gekleurde schaduwen, dan is het Monet.

Naast Monet zijn veel andere impressionisten wereldberoemd geworden. We kijken naar twee anderen: Auguste Renoir en Edgar Degas.

Pierre-Auguste Renoir (Limoges 1841 - Cagnes-sur-Mer 1919) is na Monet de meest bekende impressionist. Al op zijn dertiende schilderde hij in de fabriek bloemen op keramiek. Toen dat geautomatiseerd werd, ging hij verder met kunstschilderen. Hij leerde Monet, Sisley en Bazille kennen en woonde er zelfs kort mee samen. De Salon weigerde zijn werken, maar in 1867 werd zijn schilderij 'Lise' toegelaten, een portret van zijn model en geliefde Lise Trehot. In 1869 bracht hij de zomer door met Monet in het plaatsje Bougival aan de Seine. Samen bedachten ze er de beginselen van het **impressionisme**.

Impressionisme - Auguste Renoir - De Lunch van de Roeiers - Phillips Collection - Washington - 1880

Renoir werd sneller bekend dan Monet en hij exposeerde meer dan zijn vrienden. In 1880 leerde hij Aline Charigot kennen, met wie hij in 1890 trouwde. Aline kun je ook zien op zijn schilderij 'Lunch van de roeiers'. Ze kregen drie kinderen (Pierre, Jean en Claude). Hij verhuisde in 1907 naar Cagnes-sur-Mer aan de Middellandse zee, waar hij hoopte dat het warme klimaat beter was voor zijn opkomende **reumatiek**. Aline overleed in 1915 en twee van zijn zonen raakten zwaar gewond in de eerste wereldoorlog. Renoir zelf overleed in 1919 en ligt begraven in

Essoyes, naast Aline. Zijn laatste woonhuis in Cagnes, bij Nice, herbergt momenteel het Renoir museum.

Renoir's reumatiek werd steeds erger en hij belandde uiteindelijk in een rolstoel. Sommigen zeggen dat hij op late leeftijd alleen met een penseel vastgebonden aan zijn hand kon schilderen.

Impressionisme - Auguste Renoir - (1) Diana - National Gallery of Art - Washington - 1867; (2) Bal bij de Molen van La Galette - Musée d'Orsay - Parijs - 1876 en (3) Na het Bad - Privé Collectie - 1888

Renoir staat bekend als één van de belangrijkste impressionisten en hij heeft in zijn leven **duizenden** schilderijen gemaakt. Al blijft hij altijd schilderijen maken met een warme sensualiteit, hij heeft zijn stijl steeds aangepast. (1) Vóór 1870 schilderde hij meer in de stijl van Courbet en Manet, dus met zwart en hardere lijnen, soms in klassieke thema's. (2) Tussen 1870 en 1880 schilderde hij zijn meest bekende impressionistische werken. (3) Na een reis naar Italië in 1881, schildert hij tussen 1881 en 1890 meer gedetailleerd en op een meer **klassieke** en gedetailleerde manier, waarbij hij afstand neemt van de impressionisten. (4) Vanaf 1892 schildert hij weer in de **vagere contourlijnen** uit de puur impressionistische tijd (misschien door zijn reumatiek?) en legt hij zich tot zijn dood in 1919 steeds meer toe op het schilderen van naakte badende dames (in een stijl die aan **Rubens** doet denken).

Impressionisme - Auguste Renoir - (4)
De Baadsters - Barnes Foundation -
Merion USA - 1918

Renoir schildert dus in verschillende stijlen, maar hij is het meest bekend om zijn impressionistische werken en wordt daarom tot het impressionisme gerekend.

De derde impressionist waar we naar kijken is **Edgar Degas** (Parijs 1834 - 1917). Hij werd geboren in een welgesteld bankiersgezin, dat eigenlijk De Gas heette; hij heeft de twee delen later aan elkaar geplakt omdat hij het te 'chique' vond. Hij werd beroemd om zijn **pastel** tekeningen en schilderijen over **ballerina's** en het theater. Eigenlijk heeft hij drie hoofdthema's: ballerina's, naakte baadsters (op de rug gezien) en de paardenrennen.

Edgar Degas wordt gerekend tot de impressionisten, maar ook hij heeft net als Renoir ook in verschillende stijlen gewerkt. Degas noemde zichzelf in eerste instantie een realist, maar deed wel mee aan de impressionistische tentoonstellingen. Hij wordt ook wel de "minst impressionistische" impressionist genoemd. We zagen al eerder dat Monet problemen kreeg met staar, Renoir met reumatiek. Degas werd langzaam **blind**. Toen hij aan het eind van zijn leven geen schilderij meer kon maken, legde hij zich toe op het maken van beelden, ook van ballerina's en paarden. Edgar Degas is dus zowel een beroemd schilder als **beeldhouwer**. Bij zijn dood in 1917 werden meer dan 150 beeldhouwwerken in zijn studio gevonden (van ballerina's en racepaarden).

Toen zijn broer René, die een bedrijf in Louisiana in de USA bezat, opeens bankroet ging moest het bezit van de familie De Gas worden verkocht. Edgar moest opeens geld zien te vinden en vooral ballerina's bleken erg in de smaak van het publiek te vallen. Vanaf 1870 schildert hij daarom vooral ballerina's, in de bewegende stijl waar Degas zo bekend om zou worden. Degas probeert vooral **beweging** en **kleur** te combineren.

Degas was een zonderling. Hij was een **antisemiet**, die zijn joodse vrienden steeds verder van zich afduwde. Hij was een **ruziemaker**, die op het eind van zijn leven vrijwel al zijn vrienden van zich af had gestoten. Hij bleef zijn hele leven vrijgezel. En fel katholiek. Toen hij hoorde dat één van zijn modellen protestants was, stuurde hij haar meteen weg. Zijn vriend Renoir zei later: 'Wat een man was Degas! Al zijn vrienden moesten hem verlaten, ik was de laatste die ook moest gaan'.

Impressionisme - Edgar Degas - De Ster (detail)
- Musée d'Orsay - Parijs - 1878

Impressionisme - Edgar Degas - Na het Bad - Musée d'Orsay - Parijs - 1895

Impressionisme - Edgar Degas - Het kleine danseresje van 14 jaar - privébezit - 1878

Degas had zich dan wel aangesloten bij de impressionisten, hij vond het idee om buiten te schilderen **belachelijk**. Degas werkte gewoon binnen in zijn atelier. Degas schilderde ook niet in verftoetsen zoals Monet dat deed. Degas maakte gebruik van de **fotografie** om een pose vast te leggen om die daarna te tekenen. Hij tekende graag vanuit een vreemd perspectief, zoals van boven ("vogelperspectief") of net van beneden ("kikvorspectief"). En, zoals veel impressionisten, verzamelde hij Japanse prenten. In de laatste jaren van zijn leven maakte hij dus ook beelden. De '**Kleine danseres van veertien jaar**' is de meeste bekende. Hij maakte het in 1881 voor de zesde impressionistische expositie in Parijs. Het enige beeld dat Degas ooit tentoonstelde. Het is zo'n 97 cm hoog. Het stond in een glazen koepel en vrijwel iedereen vond het oerlelijk. Tegenwoordig zijn er veel (bronzen) afgietsels van gemaakt en veel musea hebben een veertienjarig danseresje van Degas in huis.

Het veilinghuis Sotheby's verkocht een kopie in 2009 voor maar liefst negentien miljoen dollar. Smaken veranderen.

De naam van het danseresje was **Marie van Goethem**. Ze was van Belgische komaf en kwam uit een arm milieu. Om voor haar moeder wat bij te verdienen werkte ze als ballerina. Degas leerde haar tijdens een repetitie kennen. Er werd gesuggereerd dat Degas een verhouding met haar had (omdat veel ballerina's er een bijbaantje als prostituee op na hielden), maar hier is nooit bewijs voor gevonden. Ze is geen groot ballerina geworden; op zeventienjarige leeftijd verscheen ze niet meer op repetities en verdween Marie in de vergetelheid.

Edgar Degas. **Beweging in pastel**. Net als Monet en Renoir een enorm geliefde impressionist.

In totaal hebben de impressionisten zeven tentoonstellingen gehouden tussen 1874 en 1886. Na 1886 gingen de meeste kunstenaars toch hun eigen kant uit. Maar wat een periode! Impressionisten zijn momenteel enorm populair.

Ten slotte

We sluiten ons hoofdstuk over dit deel van de negentiende eeuw af. We zijn begonnen met David, die neoklassiek terugbracht. Zijn leerlingen en gezworen tegenstanders Ingres en Delacroix. De Franse, Duitse en Engelse romantici. De Nazareners. De pre-Rafaëlieten. De realisten. De impressionisten. En nog steeds zijn we niet klaar met de negentiende eeuw. In het volgende hoofdstuk kijken we naar de post-impressionisten zoals Cézanne. Naar Vincent van Gogh. Naar Picasso. Naar Klimt. Het belooft een mooie afsluiting te worden. Maar eerst nog een aantal vragen als je wilt.

1. Welke neoklassieke schilder werkte in dienst van de Franse Revolutie en van Napoleon?
 - a. Ingres
 - b. Watteau
 - c. David
 - d. Delacroix
2. Wie was dé romantische vijand van de klassieke Ingres?
 - a. Monet
 - b. Géricault
 - c. David
 - d. Delacroix
3. Wie was geen beeldhouwer?
 - a. Canova
 - b. Degas
 - c. Thorvaldsen
 - d. Turner
4. Welke Duits-Oostenrijkse stroming wilde terug naar de kunst van de vroege Renaissance en vestigden zich in een klooster?
 - a. Nazareners
 - b. Pre-Rafaëlieten
 - c. Impressionisten
 - d. De School van Barbizon
5. Welke groep kunstenaars ging voor het eerst bewust buiten in de openlucht het landschap en het boerenleven schilderen?
 - a. Nazareners
 - b. Pre-Rafaëlieten
 - c. Impressionisten
 - d. De School van Barbizon
6. Wie behoort **niet** tot de School van Barbizon?
 - a. Théodore Rousseau
 - b. John-Everett Millais
 - c. Jean-Francois Millet
 - d. Camille Corot
7. Tot welke stroming behoort Gustave Courbet?
 - a. Romantiek
 - b. Pre-Rafaëlieten
 - c. Impressionisten
 - d. Het realisme
8. Welke schilder maakte dit impressionistische schilderij?
 - a. Claude Monet
 - b. Edgar Degas
 - c. Auguste Renoir
 - d. B.C. Koekkoek
9. Welke beroemde schilder uit de romantiek schilderde op de muur van zijn huis zijn zogenaamde 'zwarte' schilderijen?
 - a. Edward Blake
 - b. John Constable
 - c. Caspar David Friedrich
 - d. Goya
10. Van wie is dit schilderij?
 - a. Joseph Mallord William Turner
 - b. John Constable
 - c. Dante Gabriel Rossetti
 - d. William Blake

Antwoorden: 1-C; 2-D; 3-D; 4-A; 5-D; 6-B; 7-D; 8-B; 9-D; 10-A